

FRANCESC MUÑOZ

LA SOLEDAT GEOMÈTRICA

BUI TS I PLENS AL PAISATGE DE LA CIUTAT CONTEMPORÀNIA

Fotomuntatge. Estudis d'arquitectura del Saint James Institut (Gant)

La percepció del paisatge urbà com una seqüència de formes resultant del procés d'ompliment del buit que el territori no urbanitzat representa, ha estat potser un dels llegats més clars de l'urbanisme i l'arquitectura del segle XX. Únicament les últimes reflexions des del postestructuralisme i la segona onada postmoderna van posar de moda, més o menys pels anys vuitanta, la reflexió sobre els buits urbans com a realitats amb prou entitat per ser considerades *per se*.

Paraules noves com interstici, discontinuïtat, reciclatge o residu van començar a aparèixer, esquitxant tant articles de fons en revistes de referència com debats a la premsa no especialitzada; es va formar així una nova família de paraules amb les quals compondre el discurs sobre la ciutat i el seu paisatge. Potser el terme *terrain vague* va ser, en aquest sentit, el que millor va recollir aquell canvi d'accent que, de sobte, i com a reflexió crítica a les arquitectures demiúrgiques que acompanyaren les grans

narratives del segle XX, descobria matisos i possibilitats de projecte on tradicionalment l'urbanisme només havia vist terrenys sense qualitats, expectants o simplificats amb la galeria d'atributs i adjectius que tradicionalment havien estat recollits pel terme "perifèria".

D'altra banda, la reflexió teòrica durant la dècada dels noranta va constatar igualment com la ciutat «plena» d'elements configuradors de l'espai tradicionalment introduïts per l'urbanisme assistia a una profunda crisi dels mecanismes de producció de l'espai urbà. Una crisi que era recollida, en positiu o en negatiu, per termes molt controvertits: de la «mort de la ciutat» que va teoritzar Robert Fishmann als famosos i després tan amanits «no-llocs» de Marc Augé. De les arquitectures «líquides» i «febles» d'Ignasi de Solà-Morales al vessant projectual que, segons Mirko Zardini, contenia el residu dels processos d'urbanització. De la «metròpoli buida» d'Antonio Fernández Alba a les infinites versions de les hete-

[a dalt]
Una visió de
la ciutat fordista

rotopies foucaultianes que van proliferar sota noms diversos.

El que tota aquesta reflexió posava de manifest era l'aparició d'una galeria de morfologies i paisatges urbans que no eren fruit del procés d'ompliment, creixement continu i transformació d'allò construït, de la ciutat. És a dir, que no eren traduccions ni de la densitat en sentit abstracte ni dels processos de concentració urbana, en sentit més concret i físic. Així, l'urbanisme s'estranyava, literalment, d'unes perifèries i intersticis urbans, un territori discontinu on centres comercials, parcs temàtics, outlet stores, aeroports i benzineres-botiga es mostraven no només com a atractors de mobilitat de les poblacions urbanes sinó com a llocs de sociabilitat a temps parcial. Les velles dualitats centre-perifèria, ciutat-camp o casa-fàbrica semblaven mostrar l'extraordinària feblesa d'uns models urbanístics que, de sobte, apareixien caracteritzats com reduccionistes i simplificadors, o com exercicis fracassats en l'intent d'adequar la complexitat i diversitat del territori a la rigidesa dels esquemes geomètrics.

En aquest context, les arestes, els angles rectes, la successió sobre el plànol de formes geomètriques idèntiques que havia caracteritzat la urbanització de la majoria de nous barris en tantes ciutats europees durant la segona meitat del segle XX, apareixien com l'escena on es representava, dia a dia, el fracàs no només de l'arquitectura moderna, sinó de la seva narrativa recolzada en la idea de progrés. Tot un paisatge urbà present a la majoria de ciutats europees, de Madrid a Milà, de Gant a Bratislava, de Marsella a Barcelona, que testimoniava les formes de colonització del territori per a la ciutat que havien caracteritzat els plans d'urbanisme entre els anys cinquanta i setanta.

En aquesta generació d'habitatges, la geometria no havia estat capaç de generar cap dels valors urbans rescatats per la crítica postmoderna, com la vida comunitària, la integració de l'individu amb el seu entorn o la identificació de les persones amb el seu lloc d'habitació. Era un paisatge, doncs, mancat i incapaç de generar cap *locus* ni encoratjar cap sentiment del lloc, i si s'hi generava cap sentiment, fins i tot en el visitant ocasional, aquest no era altre que el de la soledat, una soledat geomètrica. Encara que només fos perquè la geometria que havia inspirat aquells grans conjunts edificats, amb poblacions residents de més de 30.000 o 40.000 persones en molts casos, no havia estat la derivada de les interpretacions i reinterpretacions més o menys canòniques,

la d'origen vitrubí, sinó de la geometria bruta i barata que exigia el màxim aprofitament del sòl i les alçades. Aquesta geometria bruta era fidel expressió dels eficients càlculs de les economies del fordisme, que necessitaven la concentració i fixació al territori de grans masses de mà d'obra treballadora per a les infinites cadenes de muntatge que sostenien zones franques i districtes industrials.

Però, d'altra banda, era una geometria barata, dependent del fàcil negoci immobiliari on no només el sòl agrícola esdevenia urbanitzable també a ritme fordista, ràpidament urbanitzat i vertiginosament construït, produït quasi en sèrie, sinó que fins i tot la distància entre els blocs edificats —és a dir, un element formal, en el context de la ciutat europea, tan potent en principi com el carrer— traduïa un cànon tan groller com el diàmetre de la grua que anava col·locant les successives plantes i fragments de façana, prefabricats, col·locats de forma simultània al gir constant del mecanisme de construcció.

Entre la reconstrucció de la ciutat i la rehabilitació de les perifèries

En el cas de les ciutats espanyoles, el paisatge dels anomenats «polígons d'habitatge» representava de forma fidel aquesta profunda crisi de les formes de fer ciutat i fer arquitectura que només es va resoldre parcialment amb un doble exercici que va consistir en, d'una banda, la reconstrucció de la ciutat històrica

Detall de la façana d'un bloc d'habitatges a Badia

–teoritzada per Aldo Rossi ja el 1966 en *L'Architettura della città* i adaptada al cas concret de Barcelona per Oriol Bohigas en *Reconstrucció de Barcelona* (1986)– i, de l'altra, en la rehabilitació i decoració d'aquelles perifèries massives de l'expansió fordista de la ciutat, amb les conegudes i clòniques operacions d'espai públic, aïllament tèrmic o acústic, i repintat de façanes i blocs d'habitatge.

Així, ja des de finals dels anys vuitanta, la idea d'un urbanisme transformador que reurbanitzava els trossos de ciutat heretats del franquisme es contraposava a la d'aquell urbanisme salvatge, que havia fracturat barris, fragmentat espais agrícoles i segregat les trames urbanes en el decurs de les dècades anteriors. Un no-urbanisme que assolí la seva màxima expressió als polígons, una planificació sense identitat els resultats de la qual s'havien de reparar. Així, els últims vint anys s'han entès com una etapa en què la transformació de la ciutat, el canvi pel que fa a les activitats econòmiques i la millora dels espais públics eren les característiques essencials de l'urbanisme.

Un espai interbloc a Badia

Però aquest urbanisme d'aire més o menys socialdemòcrata, si bé va aconseguir canviar dinàmiques de degradació a les trames més històriques, mai no va arribar a transformar les perifèries de la soledat geomètrica, un territori on noves onades immigratòries anaven introduint nous matisos en la llarga història de la segregació urbana, afegint-hi continguts racials, d'estrangeria il·legal i de noves formes d'aïllament social. Al mateix temps, tota una generació de noves perifèries suburbanes va començar a caracteritzar el procés d'urbanització a gran escala dels territoris metropolitans. La seqüència de blocs i espais entre blocs va anar deixant pas a la construcció no menys massiva de cases adossades i habitatges unifamiliars en general. Un urbanisme on la sinuositat del traçat viari, en uns casos, o la presència intermitent de jardins i piscines, en d'altres, conferien al paisatge elements que el “vestien” amablement de baixa densitat.

La imatge dels polígons va quedar així mig oculta per, d'una banda, les fotografies dels espais renovats a la ciutat històrica, rejevenida i renovada, i de l'altra, per la seqüència triomfant de jardins privats i casetes en filera; i l'adjectiu no és gens gratuït quan es comprova el ritme de construcció de cases unifamiliars entre 1987 i 2001 en territoris com la província de Barcelona: una casa unifamiliar per hora. Així, el territori dels grans conjunts habitacionals de blocs d'habitatge apareix avui dia, a la ciutat europea, entre aquests dos extrems.

D'una banda, les operacions de renovació urbana a les trames històriques, en molts casos, han significat no només la substitució de les poblacions residents sinó l'especialització de trossos i més trossos de ciutat en les activitats relacionades amb el gran *trust* del turisme global, en l'hostaleria, en la immensa varietat d'usos del sòl vinculats a l'economia de l'oci i la cultura. Un canvi territorial que, en el pitjor dels casos, ha posat les bases per a l'ocupació, temporal o permanent, de l'espai de la ciutat per part de l'economia de les franquícies o allò que autors com John Hannigan anomenen *brandificació*, és a dir, la disposició de l'espai urbà més central de la ciutat com un suport visual de les grans marques de consum.

D'altra banda, trobem la cinta de Moebius que representa el paisatge repetit i clonat, encara més que el dels centres urbans *brandificats*, característic dels nous barris de cases en filera. És un paisatge fet d'illes urbanes uniformes, enllaçades per rotondes, espais comercials

Buits i plens urbanitzats.
Polígons d'habitatge de
Bellvitge i Gornal
(L'Hospitalet de
Llobregat)

i benzineres-botiga. Un paisatge dispers on les cases adossades, que esquitxen quilòmetres a les autopistes metropolitanas, mostren a bastament la versió més crua del que he anomenat *urbanització*.

Un espai d'oportunitat

Els paisatges de la soledat geomètrica apareixen avui dia als ulls del visitant urbà com un espai estrany i estranyat, gairebé es diria que posat amb calçador, impostat per l'agonia de la modernitat, encaixat entre els reflexos enlluernadors que projecten els edificis de titani o vidre, que van resseguint i marcant a tall de logotips globals els límits de les àrees renovades, i els no menys brillants reflexos de les làmines d'aigua a les piscines suburbanes.

Però precisament per això –i és una paradoxa que hauria de moure l'urbanisme actual a la cerca de nous llenguatges i formes d'intervenció– aquestes rodalies apareixen com un espai d'oportunitat i, sobretot, com un territori de llibertat creativa, on el pensament i l'acció de l'arquitectura pot alliberar-se dels estrets menús d'intervenció que el projecte de reconstrucció dels centres històrics ha anat configurant: un altre centre històric on fins i tot els colors crema, ocre o pastel de les façanes hauran estat probablement inspirats per qualsevol altre centre històric anteriorment també renovat; un altre front portuari on repli-

car la seqüència prèviament estipulada i provada en altres ports anteriorment ja renovats per a l'oci i el consum (centre comercial - aquàrium - cinema Imax - espai públic de transició), de Gènova a Rotterdam i de Barcelona a Anvers. I pot alliberar-se igualment dels no menys estrets protocols d'intervenció i projecte que van repetint la seqüència rodona - casa adossada - jardí - rotonda - casa adossada - jardí als nous barris de residències unifamiliars.

Entendre aquests paisatges de rodalies com una oportunitat requereix, però, depassar el llindar merament exploratori i en ocasions anecdòtic de les intervencions en voga en aquest tipus de barris: la utilització dels laterals del bloc com a suport per a intervencions artístiques, les ocupacions visuals del paisatge interblocs o les propostes per aprofitar l'espai de terrat com espais públics en alçada. El repte és sens dubte de gran calat i passa per reconèixer aquests territoris com escenaris de projectes alternatius, com espais d'oportunitat on l'urbanisme i l'arquitectura encara poden trobar formes de fer ciutat diferents de l'especialització funcional i la tematització del paisatge que caracteritzen actualment tant els centres urbans com les perifèries suburbanes.

La rodalies així entesa esdevé llavors un espai privilegiat per ser repensat com a hàbitat urbà, un territori on la geometria no ha de servir de pretext per renunciar a fer ciutat. ■